

Nobelova cena za ekonómiu jubiluje

Borislav PETRÍK*

Anniversary of the Nobel Prize in Economy

Abstract

During the last 35 years of Nobel Prize for economics were 55 laureates from all over the world. The work of these laureates represents a broad spectrum of economic science. Our aim was to classify five categories of economic research: a) general economic theory; b) theoretical contribution to some aspects and sectors of economy; c) methodological aspects of economic analysis; d) institutional economics; e) global and interdisciplinary approach.

Keywords: *Nobel Prize of economics*

JEL Classification: A10

Úvod

Pred tridsiatimi piatimi rokmi boli komisiou Švédskej kráľovskej akadémie premiéroveho vyznamenaní – vtedy už svetoznáma Nobelovou cenou (založenou v roku 1901) – prví dvaja bádatelia ekonomických vied: profesor Ragnar Anton Kittil Frisch z Nórska a profesor Jan Tinbergen z Holandska. Tým bola založená tradícia každoročne udeľovanej, síce neoficiálnej Nobelovej ceny – pretože nevychádza zo závetu Alfreda Nobela – ale dnes už všeobecne akceptovanej a rešpektovanej.

1. Genéza

V roku 1968 Švédska centrálna banka (Sveriges Riksbank), pri príležitosti 300. výročia svojej existencie, rozhodla o založení „ceny v ekonomickej vede na pamiatku Alfreda Nobela“. Týmto spôsobom pridala k piatim klasickým oblastiam

* PhDr. Borislav PETRÍK, Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky SAV, Šancova 56, 811 05 Bratislava 1

(fyziológia, fyzika, chémia, literatúra, mier), určeným a financovaným švédskym vynálezcom Alfredom Nobelom a od roku 1901 každoročne slávnostne odovzdávaným „za konkrétne výkony prospievajúce celému ľudstvu“, šiestu.

Rozšírenie sa plánovalo dlhšie. Už v roku 1958 banka požiadala profesora Massachusetts Institute of Technology Paula Samuelsona¹ o stanovisko k takémuto oceneniu. Bolo v princípe kladné, no potom sa rozvinuli diskusie, či ekonómia ako spoločenská veda spĺňa kritériá vedeckosti podobne ako fyzika alebo chémia [2]. Napokon však k dohode medzi Nobelovým fondom (spravujúcim Nobelovu nadáciu), Švédskou kráľovskou akadémiou (kompetentnou udeľovať ceny) a Švédskou centrálnou bankou (ktorá prevzala finančné zabezpečenie nového ocenenia) prišlo.

V roku 2003 síce potomkovia Alfreda Nobela v otvorenom liste vyzvali Sveriges Riksbank, aby prestala na ocenenie ekonómie používať pomenovanie Nobelova cena, pretože „nenapĺňa Nobelov odkaz“. Toto označenie je však už pevne etablované a vyznamenanie si vydobylo pozíciu číslo jedna každoročne udeľovaného svetového ekonomického ocenenia. Takže snahy o akúkoľvek zmenu majú minimálnu šancu na presadenie.

Nobelova cena za ekonómiu predstavuje najreprezentatívnejšie zhodnotenie konkrétnych prínosov tejto vedy vo svetovom meradle – napriek akýmkoľvek, subjektivismom poznačeným preferenciám hodnotiteľov (zvyčajne päťčlennej komisie Švédskej kráľovskej akadémie) v danom čase.

2. Klasifikácia

V období 1969 – 2004 bolo Nobelovou cenou za ekonómiu ocenených spolu 55 laureátov, výlučne mužov. Ich menoslov, so zdôvodnením, uvádzame v tabuľke 1.

Tabuľka 1

<i>Rok</i>	<i>Meno (štátna príslušnosť)</i>	<i>Zdôvodnenie</i>
1969	Ragnar FRISCH (Nórsko) Jan TINBERGEN (Holandsko)	Rozvoj a aplikácia dynamických modelov pri analýze ekonomických procesov
1970	Paul SAMUELSON (USA)	Rozvoj statickej a dynamickej ekonomickej teórie a zvýšenie analytickej úrovne ekonomickej vedy
1971	Simon KUZNETZ (USA)	Nové a hlbšie pochopenie ekonomických a spoločenských štruktúr a procesov rozvoja, empiricky podložená interpretácia ekonomického rastu
1972	John HICKS (Veľká Británia) Kenneth ARROW (USA)	Priekopnícke príspevky k teórii všeobecnej ekonomickej rovnováhy a blahobytu

¹ Nobelovu cenu za ekonómiu získal ako druhý v poradí, v roku 1970.

1973	Wassily LEONTIEFF (USA)	Rozvoj input-output metódy a jej aplikácia na významné ekonomické problémy
1974	Gunnar MYRDAL (Švédsko) Friedrich August von HAYEK (Rakúsko)	Priekopnícka práca v teórii peňazí a ekonomických výkyvov a prenikavá analýza vzájomných závislostí ekonomických, spoločenských a inštitucionálnych javov
1975	Leonid KANTOROVICH (ZSSR) Tjalling KOOPMANS (Holandsko)	Príspevok k teórii optimálnej alokácie zdrojov
1976	Milton FRIEDMAN (USA)	Teória spotreby, história a teória peňazí, analýza zložitosti stabilizačnej politiky
1977	Bertil OHLIN (Švédsko) James MEADE (Veľká Británia)	Priekopnícky príspevok k teórii medzinárodného obchodu a pohybu medzinárodného kapitálu
1978	Herbert SIMON (USA)	Priekopnícky výskum rozhodovacích procesov v rámci organizácie
1979	Theodore SCHULTZ (USA) Arthur LEWIS (USA)	Priekopnícky výskum ekonomického rozvoja s osobitným zreteľom na rozvojové krajiny
1980	Lawrence KLEIN (USA)	Vytvorenie ekonometrických modelov a ich aplikácia pri analýze ekonomického kolísania a ekonomickej politiky
1981	James TOBIN (USA)	Analýza finančných trhov a ich vzťah k rozhodovaniu o nákladoch, zamestnanosti, výrobe a cenách
1982	George STIGLER (USA)	Originálny príspevok k priemyselnej štruktúre, fungovaniu trhu, príčinách a následkoch verejnej regulácie
1983	Gerald DEBREU (Francúzsko)	Zavedenie nových analytických metód do ekonomickej teórie a presná reformulácia teórie všeobecnej rovnováhy
1984	Richard STONE (Veľká Británia)	Základné príspevky k rozvoju systému národných účtov a zdokonalenie základov pre empirickú analýzu
1985	Franco MODIGLIANI (Taliansko)	Vytvorenie a rozvinutie teórie životného cyklu a príspevok k formulácii teorémov, týkajúcich sa spravovania kapitálových nákladov
1986	James BUCHANAN (USA)	Rozvoj zmluvných a konštitučných základov teórie ekonomického a politického rozhodovania
1987	Robert SOLOW (USA)	Príspevky k teórii ekonomického rastu a empirickému výskumu procesu rastu
1988	Maurice ALLAIS (Francúzsko)	Priekopnícke príspevky k teórii trhov, efektívnej alokácii zdrojov a peňažnej makroekonomickej dynamike
1989	Trygve HAAVELMO (Nórsko)	Priekopnícke príspevky k rozvoju ekonometrie, metód používaných na odhadovanie a testovanie kvantitatívnych ekonomických vzťahov
1990	Harry MARKOWITZ (USA) William SHARPE (USA) Merton MILLER (USA)	Položenie základov v oblasti výskumu ekonómie financií a teórie financií korporácií
1991	Ronald COASE (Veľká Británia)	Priekopnícka práca v teórii firmy a ekonomická analýza externalít
1992	Gary BECKER (USA)	Aplikácia modelov racionálnej voľby pri riešení spoločenských problémov

1993	Douglas NORTH (USA) Robert FOGEL (USA)	Priekopnícka práca pri analýze transakčných nákladov, vytvorenie modelu inštitucionálnych zmien; aplikácia ekonometrických modelov a štatistických metód pri analýze dlhodobých tendencií hospodárskeho vývoja
1994	John HARSANYI (USA) John NASH (USA) Reinhard SELTEN (Nemecko)	Novátorský príspevok k teórii kooperatívnych hier; rozpracovanie teoretického prístupu k analýze hier s neúplnými informáciami; analýza dynamických strategických interakcií
1995	Robert LUCAS jr. (USA)	Rozpracovanie a aplikovanie hypotézy racionálneho očakávania na makro-ekonomické problémy nezamestnanosti, inflácie a hospodárskeho cyklu
1996	James MIRRELES (Veľká Británia) William VICKREY (Kanada)	Zásadné príspevky k ekonomickej teórii stimulov v podmienkach asymetrických informácií
1997	Robert MERTON (USA) Myron SCHOLES (USA)	Prínos v oblasti zisťovania hodnoty derivátov, špeciálne opcie
1998	Amartya SEN (India)	Vypracovanie teórie spoločnej voľby a výskum ekonomických mechanizmov spôsobujúcich chudobu a hlad
1999	Robert MUNDELL (Kanada)	Analýza monetárnej a fiškálnej politiky v rozdielnych systémoch výmenných kurzov
2000	James HECKMAN (USA) Daniel Mc FADDEN (USA)	Rozvoj mikroekonometrickej teórie a metód analýzy výberov a diskkrétnej voľby
2001	George AKERLOF (USA) Michael SPENCE (USA) Joseph STIGLITZ (USA)	Prínos k analýze trhov s asymetrickými informáciami
2002	Vernon SMITH (USA) Daniel KAHNEMAN (Izrael)	Aplikácia prvkov psychologického výskumu do ekonómie; laboratórne experimenty v ekonomickej analýze
2003	Clive GRANGER (Veľká Británia) Robert ENGLE (USA)	Analýza časových radov s volatilitou v čase; objav tzv. kointegrácie
2004	Edward PRESCOTT (USA) Finn KYDLAND (Nórsko)	Príspevky integrujúce teórie hospodárskych cyklov a teórie hospodárskeho rastu

Doterajšia história Nobelových cien za ekonómiu umožňuje hodnotenie širokého diapazónu jednotlivých oblastí tejto vedy, pokusov o zvládnutie celostných aj parciálnych pohľadov, v ktorých sú obsiahnuté myšlienkové prúdy teoretickej aj aplikovanej ekonómie, základné smery jej vývoja v druhej polovici 20. storočia.

V podstate ide o heterogénny celok s rôznym stupňom abstrakcií a zložitostí pri explikácii predmetných teoretických, metodologických a praktických konzekvencií ekonomicko-sociálnych problematík.

Z dôvodu komparácie, výkladu a zaradenia doterajších vedeckých prínosov jednotlivých laureátov je však potrebné vypracovať istú klasifikáciu rôznorodých typov doteraz udelených cien. Takáto rámcová klasifikácia však môže byť iba aproximatívna a arbitrážna, vzhľadom na: • multidimenziálny charakter vedeckých príspevkov • viacparalelnosť samotných kategórií a s tým súvisiacu problémovosť ich definovania • prekrývanie jednotlivých tried.

Berúc do úvahy vyššie uvedené obmedzenia, prezentujeme nasledujúce skupiny hlavných kategórií, ktoré reflektujú 55 príspevkov doterajších nositeľov Nobelovej ceny za ekonómiu.

a) Všeobecná ekonomická teória

Do tejto kategórie patrí predovšetkým príspevok *Paula Samuelsona* (1970), ktorý „aktívne prispel k zvýšeniu úrovne analýzy v ekonomickej vede“.² Žiaden iný ekonóm, s výnimkou J. M. Keynesa, tak významne teoretickú ekonómiu v 20. storočí neovplyvnil. Prepracoval rozhodujúce zložky jadra ekonomickej vedy – mikroekonomickú teóriu, teóriu statickej, dynamickej, všeobecnej a čiastkovej rovnováhy, teóriu blahobytu.

Vďaka svojej schopnosti získať relevantné dôsledky z jednoducho matematicky formulovaných modelov a účinnou aplikáciou podmienok druhého rádu na maximalizáciu dosiahol výsledky, ktoré sa dodnes radia medzi klasické ekonomické teórie.

Hlavnou zásluhou *J. Hicksa* (1972) sú „pionierske príspevky k teórii všeobecnej ekonomickej rovnováhy a teórii blahobytu“. Nadviazal na odkaz Leona Walrasa, autora učenia vnútorne prepojeného ekonomického systému.³ Hicks je priekopníkom rozvoja mikroekonomických základov teórie všeobecnej rovnováhy tým, ako rozpracoval staršie teórie výroby a spotreby, ako formuloval podmienky multitrhovej stability, ako rozšíril aplikáciu statických metód na analýzu časových období a ako rozvinul teóriu kapitálu, založenú na predpoklade maximalizácie zisku.

Tým, že jeho model je hlbkovo zakotvený do teórií správania spotrebiteľa aj firmy, ponúkol oveľa účinnejší spôsob na analýzu zmien exogénnych parametrov než predchádzajúce modely. Hicks ďalej prezentoval úplný makromodel všeobecnej rovnováhy s agregovanými trhmi pre rôzne druhy tovaru, pre výrobné faktory, úver a peniaze (IS-LM model).

Jadrom príspevkov *K. Arrowa* (1972) a *G. Debreua* (1983) k teórii rovnováhy je vyššia všeobecnosť, a zároveň jednoduchosť – vďaka aplikácii moderných matematických metód, špeciálne systému konvexných množín. Zvýšená abstrakcia teórie všeobecnej rovnováhy sa odráža aj v tej skutočnosti, že pojem majetku títo autori definovali široko, vďaka čomu možno danú teóriu použiť nielen pri analýze statickej rovnováhy, ale aj pri analýze priestorového rozdelenia výroby a spotreby, pri medzičasovej analýze a pri analýze neistoty. V rámci jedného modelu tak Arrowova a Debreuova formulácia teórie všeobecnej rovnováhy

² Citácia zo zdôvodnenia udelenia Nobelovej ceny 1970.

³ Walras popísal trh ako rozsiahly systém rovníc s rôznymi premennými pre ponuku a dopyt každej komodity.

zahŕňa analýzu statickej rovnováhy, teóriu alokácie, teóriu kapitálu a teóriu ekonomického správania za neistoty.

Ďalší príspevok oceneného vedca, zaradený do kategórie všeobecná ekonomická teória, patrí *M. Allaisovi* (1988). Jeho závery z hľadiska riadenia ekonomiky vyúsťujú do požiadavky uskutočnenia ekvivalencie stavov maximálnej efektívnosti a stavov rovnováhy ekonomiky trhov. „Aby mohlo hospodárstvo fungovať efektívne a aby mohlo najlepšie využívať obmedzené zdroje, ktoré má k dispozícii, musí byť organizované na decentralizovanom základe ekonomiky trhov. Celá dynamika ekonomiky v reálnom vyjadrení sa zakladá na vyhľadávaní, realizácii a rozdeľovaní prebytku.“⁴

Záverečný príspevok, zaradený do tejto kategórie predstavuje tohtoročná cena, ktorú za prínos k dynamickej makroekonómii získali *F. Kydland* a *E. Prescott* (2004). Rozpracovali Keynesovu teóriu, podľa ktorej krátkodobé výkyvy v produkcii a zamestnanosti sú predovšetkým dôsledkami zmien v celkovom dopyte, pričom makroekonomická politika by mala riadiť celkový dopyt. Konzekvenciami tejto teórie bol typ nasledovného ekonomického správania: čím vyššie zdanenie očakávajú v budúcnosti domácnosti, tým menej ušetria, čím expanzívnejšiu menovú politiku a vyššiu infláciu očakávajú firmy, tým určujú vyššie ceny a dávajú vyššie mzdy. Tohtoroční laureáti dokázali, že takéto očakávania vyvolávajú problém tzv. časovej súdržnosti. Poukázali na fakt, ako môže efekt očakávaní budúcej ekonomickej politiky spôsobiť pretrvávajúci problém. (Ich výsledky odhalili, akým spôsobom sa ekonomiky dostávajú do pasce vysokej inflácie.) Práce Kydlanda a Prescottta stanovili základy výskumného programu spoľahlivosti a realizovateľnosti ekonomickej politiky. Výrazne tým ovplyvnili reformy centrálnych bánk z hľadiska ich možností – či majú presne stanovené ciele, alebo majú voľnosť v rozhodovaní. Kardinálnym prínosom nových nositeľov Nobelovej ceny je integrácia teórie hospodárskych cyklov s teóriou ekonomického rastu. Kým doteraz sa dôraz kládol na makroekonomické šoky na strane dopytu, Kydland a Prescott dokázali, že zmeny na strane ponuky majú rozsiahlejšie dôsledky.

b) Teoretické príspevky týkajúce sa určitých aspektov a sektorov ekonomiky

Do tejto kategórie aproximatívne zaradíme tie príspevky, ktoré charakterizuje nižšia úroveň abstrakcie ako v prvej kategórii a ktoré zároveň obsahujú sklon k aplikačným konzekvenciám.

Klasickým príkladom spojenia teórie s empirickou aplikáciou je dielo *Miltona Friedmana* (1976), zaoberajúce sa oblasťou spotrebnej funkcie. Hlavným cieľom jeho kritiky bolo keynesovstvo s aktívnou konjunktúrnou politikou štátu.

⁴ Z prejavu pri preberaní Nobelovej ceny. In: [2, s. 632].

Tvrdil, že zásahy štátneho aparátu do trhových mechanizmov spôsobili všetky problémy, ktoré mali byť vyriešené: slabý hospodársky rast, vysoká inflácia a nezamestnanosť. S vyššími výdavkami a nižšími úrokovými sadzbami môže štát ovplyvniť reálne hospodárstvo iba krátkodobo. Strednodobo sa vplyv verejných výdavkov na podporu ekonomiky stráca a striedanie ťažiska medzi infláciou a nezamestnanosťou nie je možné dlhodobo udržať. Inflácia je vždy a čisto menový fenomén. Vzniká vtedy, „keď peňažná zásoba rastie rýchlejšie ako tvorba pridanej hodnoty v reálnej ekonomike“. M. Friedman pri preberaní Nobelovej ceny svoj názor na ekonomickú vedu prezentoval nasledovne: „V ekonómii neexistujú jednoznačné vedomosti, iba predbežné, nedokázateľné hypotézy. V ekonomických aj prírodných vedách narastá rozsah pozitívnych poznatkov, keď predbežná teória zlyhá.“

V takom prípade sa totiž rozoberajú všetky hypotézy dovtedy, kým niekto nepredloží novú, ktorá elegantnejšie alebo jednoduchšie vysvetlí fenomén, ktorý spôsobil taký rozruch.“

Príkladom udelenia ceny za ekonomickú analýzu určitého sektora či určitej formy ekonomickej činnosti sú príspevky **J. Meadea** a **B. Ohlina** (1977) k teórii medzinárodného obchodu a medzinárodného kapitálu. Novátorské dielo Ohlina sa stalo stredom teórie obchodu hlavne preto, že Samuelson spracoval a ďalej rozvinul tú časť Ohlinovej práce, ktorá sa neskôr presadila ako Heckscherov-Ohlinov model.

Do tejto oblasti zaraďujeme dielo **H. Simona** (1978) za jeho výskum rozhodovacích procesov v ekonomických organizáciách. Treba však doplniť, že ďalšia oblasť jeho vedeckých záujmov, ktorými spochybnil niektoré základné hypotézy ekonomickej teórie, hlavne princíp maximalizácie a predpokladu „neobmedzenej racionality“ ho radí aj medzi autorov z kategórie všeobecnej ekonomickej teórie. Simon uvádza, že rozhodovatelia nemôžu zvoliť najlepšiu alternatívu, ako tvrdí tradičná mikroekonomická teória, ale že sa musia uspokojiť s menej jednoznačnou alternatívou. A to preto, lebo aspiračné úrovne ekonomických subjektov sú považované za endogénne dané a nie exogénne. Ekonomické subjekty sa tak skôr než o optimálne riešenie usilujú o také, ktoré je v súvislosti s daným problémom tzv. prijateľné.

Aj práce **A. Lewisa** a **T. Schultza** (1979) zaraďujeme do tejto kategórie. Prvý z nich bol ocenený za vypracovanie modelov, vyjadrujúcich dôsledky elasticity ponuky práce na ekonomický rast a determinanty výmenných relácií krajín vyvážajúcich produkt tropického pásma. Schultz za analýzu vplyvu investícií do ľudského kapitálu na ekonomický rozvoj, hlavne v poľnohospodárstve.

Do tejto kategórie patrí prínos **J. Tobina** (1981) za jeho modely finančných trhov a ich vzťah k rozhodovaniu o výrobe, zamestnanosti a cenách. Tobinove

„balíky aktív“ sa postupne stali dôležitou súčasťou makroekonomických modelov národných ekonomík i analýz vzťahov medzi jednotlivými národnými ekonomikami. Ďalej prínos **G. Stiglera** (1982) za jeho iniciovanie nového odboru ekonomickej vedy, tzv. ekonómie regulácie. Stigler dokázal, že hospodárske zákonodarstvo býva konštruované tak, aby skôr zvýhodňovalo špecifické záujmy výrobcov než širokú verejnosť.

Medzi teoretické práce dotýkajúce sa istých špeciálnych ekonomických aspektov členíme **F. Modiglianiho** (1985) hypotézu životného cyklu, na základe ktorej vytvoril teóriu tvorby úspor domácností – významnú pri výskume spotreby. Jeho spoluformulovanie Modiglianiových-Millerových teorémov dalo základ teórii financovania korporácií, ktorá zohľadňuje investície, zdanenie i dlhy. Tým, že problém finančného rozhodovania previedol do oblasti trhovej rovnováhy, inicioval rozsiahly výskumný program.

Robert Solow (1987) vytvoril model ekonomického rastu, ktorý vyriešil nedostatky predchádzajúcich referenčných rámcov. Tie neumožňovali brať do úvahy substitúciu medzi prácou a kapitálom. V Solowovom modeli sa proporcie faktorov, t. j. pomer medzi reálnym kapitálom a pracovnou silou, prispôsobujú a v procese rastu menia.

Ak sa na základe výskumu a vývoja vytvárajú nové výrobné metódy, potom môže podľa Solowovho modelu ekonomického rastu pokračovať ekonomický rast aj v dlhodobom období. Tým odhalil významnú súvislosť: technologický rozvoj je hlavným faktorom ekonomického rastu.

Zásluhou troch vedcov, **H. Markowitz**, **W. Sharpe** a **M. Miller** (1990), bola vypracovaná teória finančných trhov. Markowitzov prínos spočíva v riešení problému investovania za podmienok neistoty do veľkého počtu aktív, ktorý zredukoval na problém vzťahu medzi dvoma parametrami – očakávaným výnosom a rozptylom výnosu portfólia. Teória voľby portfólia objasnila, že rozhodujúcim aspektom rizika aktív nie je izolované riziko, ale prínos každého aktíva do rizika celého portfólia. Sharpe, ktorý vypracoval model CAPM (*Capital Asset Pricing model*), preukázal, že portfólio s optimálnym rizikom pre finančného investora závisí iba od toho, aké vyhladky predpovedá správca portfólia jednotlivým aktívam, a nie od jeho vlastných preferencií ohľadom rizika. Millerovým prínosom je sformovanie modernej teórie financií korporácií, založenej na dvoch teorémoch: prvý sa týka vzťahu medzi kapitálovou štruktúrou firmy a jej trhovou hodnotou; druhý objasňuje vzťahy medzi trhovou hodnotou firmy a jej politikou dividend.

Robert Lucas (1995) rozpracoval a aplikoval hypotézu racionálnych očakávaní a prostredníctvom hospodárskych cyklov zásadne zmenil makroekonomickú analýzu.

Robert Merton spolu s **M. Scholesom** (1997) sú autormi teórie finančných derivátov. Jej hlavným aplikačným efektom je zisťovanie hodnoty opcií. Trh finančných derivátov ponúka exportérom možnosť zabezpečiť sa proti stratám vyplývajúcim z kolísania devízových kurzov. Investorom umožňuje zmenšiť riziká. Na druhej strane, negatívnou stránkou trhu derivátov je jeho citlivosť na činnosť investorov, ktorí sa precenia, ako aj hazardérov.

Analýza stabilizačnej politiky v prostredí otvorenej ekonomiky je formulovaná ako Mundellov-Flemingov model. Do pôvodného rámca definovaného IS-LM modelom vniesli títo dvaja autori dva nové prvky: zahraničný obchod a pohyb kapitálu. Tým jeho aplikáciu rozšírili aj na prípad otvorenej ekonomiky. Prínosy **R. Mundella** (1999) možno hodnotiť aj z hľadiska všeobecnej ekonomickej teórie. Jeho práce o optimálnych menových oblastiach a dosahu mobility kapitálu na politiku stabilizácie hospodárstva jednotlivých krajín podstatne prispeli k súčasnemu chápaniu medzinárodného menového systému. Mundell pioniersky riešil problém optimálnych menových oblastí. Podmienky fixného a plávajúceho kurzu pretransformoval do praktických dôsledkov, za akých bude pre skupinu krajín výhodné zaviesť spoločnú menu. (Menová integrácia s eurom vďaka za teoretické rozpracovanie práve Mundellovi.)

c) Metodologické aspekty ekonomickej analýzy

Do tejto kategórie patria výsledky týkajúce sa vývoja nových a účinných spôsobov interpretácie hospodárskych javov či procesov a aplikácia týchto metód v empirickom výskume.

Už úvodnú cenu (1969) **R. Frischovi** a **J. Tinbergenovi** zaradíme do tejto skupiny. Bola im udelená za priekopnícke práce v oblasti dynamických a ekonomických modelov a za rozvoj metód testovania rôznych teórií hospodárskych cyklov. Wasilly Leontieff (1973), ktorý rozvinul metódu input-output, je spolu s Tinbergenom priekopníkom aplikácie daných metód na empirické dáta. Ako prví dokázali empiricky realizovať makroekonomickú teóriu a medziodvetvovú analýzu celej ekonomiky.

Simon Kuznets (1971) interpretujúci ekonomické procesy dôsledne empiricky odhalil zákonitosti vzťahu medzi ekonomickým rastom a rozdelením dôchodku a tendencie k dlhodobému konštantnému priemernému sklonu k spotrebe v štatistike časových radov.

Udelenie ceny spoločne **L. Kantorovičovi** a **T. Koopmansovi** (1975) sa týkalo optimalizácie alokácie zdrojov. Prvý z nich rozpracoval ich efektívne využitie v jednotlivých podnikoch a dokázal súvislosť medzi alokáciou zdrojov a cenovým systémom v danom časovom okamihu i v rastovej ekonomike. Koopmansov model interpretoval v podobnom duchu vzťahu medzi input-output vo výrobnom procese.

Potvrdením dôležitosti metodologických aspektov v ekonomickom výskume bolo aj ocenenie prínosu **L. Kleina** (1980) za tvorbu ekonometrických modelov a ich aplikácií pri analýze ekonomických fluktuácií a ekonomických rozhodnutí.

Jednou z najdôležitejších inovácií v ekonomických metódach pre empirický výskum jednotlivých ekonomík je systém národných účtov, ktorý spracoval **R. Stone** (1984). Pojem národných účtov je starý niekoľko storočí, no až v jeho diele dostal vedecký charakter, systémovo spájajúci princíp mikroekonomického účtovníctva s agregátnymi makroekonomickými modelmi.

Na práce Stonea nadviazali iniciatívy **T. Haavelma** (1989), ktoré vyústili do vzniku modernej ekonometrie, založenej na teórii pravdepodobnosti. Tým mohli byť ekonomické teórie a modely kvantifikované a testované systematickejšie a konzistentnejšie. Treba zdôrazniť, že dielo tohto ekonóma, okrem problematiky metód testovania premenných, zahŕňa aj formulovanie testovateľných a dynamických teorémov, čo je významný príspevok k teórii ekonomického rozvoja a investícií.

Do metodologicko-empirickej kategórie patrí dielo dvojice vedcov **J. Heckman** a **D. Mc Fadden** (2000) za rozpracovanie mikroekonometrických metód, špeciálne analýzy výberov a diskretnej voľby. Dokázali, ako možno riešiť základné štatistické problémy, spojené s analýzou mikroúdajov pri skúmaní veľkých skupín domácností a podnikov.

Doteraz záverečné ocenenie výsledkov z metodologickej oblasti dosiahli **C. Granger** a **R. Engle** (2003). Rozpracovali štatistické nástroje na analýzu finančných trhov a makroekonomických predpovedí. Špecifický prínos Grangera predstavuje kointegrácia analýzy vzťahu medzi dvoma premennými, Engle rozvinul výskum zmeny nestability premenných v čase.

d) Inštitucionálna ekonómia

Štvrtá kategória vymedzenej klasifikácie oblastí ekonómie, ocenených Nobelovou cenou, predstavuje disciplínu na rozhraní hospodárskej a právnej vedy – inštitucionálnu ekonómiu. Skutočnosť, že fungujúci ekonomický systém má inštitucionálnu štruktúru, je evidentná. Teoreticky však toto usporiadanie a pôsobenie firiem v rámci legislatívnych pravidiel objasnil až **R. Coase** (1991). Tradičnú ekonomickú teóriu doplnil náukou o transakčných nákladoch, t. j. prácu, čas a ďalšie zdroje vynakladané na uzatváranie zmlúv a riadenie firiem a inštitúcií. (Jeho východiskovou hypotézou bol predpoklad, podľa ktorého firma vzniká vtedy, keď náklady istého použitia zdrojov sú nižšie, ak sa toto použitie uskutočňuje administratívne, než keby sa predávali a nakupovali na trhu. Ak by uzatváranie zmlúv nebolo spojené so žiadnymi nákladmi, potom by neboli firmy potrebné.) Coase na základe empirických štúdií z oblasti pracovného práva dokázal, že prostredníctvom transakčných nákladov sa dajú vysvetliť nielen firmy a zákonodarstvo, ale aj celá inštitucionálna štruktúra.

Dvojica autorov **D. North** a **R. Fogel** (1993) svojím výskumom odhalila fakt, podľa ktorého tradičná ekonomická analýza musí byť kombinovaná so štúdiom vývoja inštitúcií z dôvodu, že v tomto spojení sa nachádza kľúč k pochopeniu ekonomických zmien. Potvrdili úlohu, ktorú hrajú inštitúcie pri znižovaní neistoty vytváraním stabilných, aj keď nie vždy nevyhnutne efektívnych štruktúr ľudskej aktivity.

Absencia inštitucionálnej stability zvyšuje náklady výrobcov aj spotrebiteľov. Nedostatok jasne definovaných vlastníckych práv a problémy pri uzatváraní záväzných zmlúv sťažujú racionálne ekonomické rozhodnutia.

Do kategórie inštitucionálnej ekonómie možno zaradiť aj špecifický prínos dvojice autorov **J. Mirrlees** a **W. Vickrey** (1996), ktorí objasnili problém strategického rozhodovania pre inštitúcie v prípade nedostatku úplných informácií.

Dôležitosť výskumu inštitucionálnych faktorov predstavuje aj tá skutočnosť, že umožňuje explikovať nedostatky hospodárskej dynamiky v rozvojových krajinách či hospodárske problémy tzv. tretieho sveta.

e) Globálne a metaekonomické hľadiská

Piata kategória zohľadňuje prínosy zo skúmania širších oblastí než tzv. čistej ekonómie, ktoré reflektujú vzťahy medzi základnými problémami ekonomických, sociálnych a politických procesov a efekty vzájomných vzťahov ekonomických a mimoekonomických fenoménov.

Po prvý raz boli za takúto tému vyznamenaní dvaja autori, a to **F. A. von Hayek** a **G. Myrdal** v roku 1974, t. j. v šiestom pokračovaní Nobelovej ceny za ekonómiu.

Hayek v zmysle svojej tézy „nikto nemôže byť veľkým ekonómom, kto je len ekonóm“ postupne rozširoval sféru svojho záujmu od teórie hospodárskeho cyklu a peňažnej teórie po právne aspekty ekonomického systému a psychologicko-filozofické otázky, týkajúce sa spôsobu, ako fungujú jednotlivci, organizácie a rôzne spoločenské systémy. Jeho analýzy a porovnania životaschopnosti ekonomík a riadenia hospodárskej politiky vyústili do etablovania výskumnej oblasti nazvanej *komparatívne ekonomické systémy*.

Myrdal prepojil ekonomickú analýzu s demografickými a sociálnymi podmienkami, skúmal strategické faktory úpadku rozvojových krajín. Jeho centrálnym problémom bola otázka rovnosti vo svetovom meradle, ktorú analyzoval z aspektov ekonomicko-finančných, sociálnych, psychologických a politických – pričom v jadre ju označil za otázku morálnu.

Obaja vedci preukázali dominantný záujem o problematiku hospodárskej politiky vrátane možných zmien v organizačnej, inštitucionálnej a právnej štruktúre spoločnosti. Myrdal bol pritom zástancom radikálnejšej a nekonvenčnej reformy, Hayek hľadal spôsoby posilnenia životnosti liberálne a individualisticky orientovaného spoločenského systému.

Na Myrdala nadviazal indický ekonóm **A. Sen** (1998), prvý nositeľ tejto ceny z rozvojovej krajiny. Obdržal ju za výskum ekonomických mechanizmov spôsobujúcich chudobu a hlad. Sen dospel k záveru, podľa ktorého hladomor je problém vzťahov, nie nedostatku, a dokázal, že v štáte s demokratickou vládou nikdy a nikde hladomor nevypukol. Preto sa podobným hospodárskym katastrofám dá vyhnúť v systéme, kde platia politické práva a slobody.

James Buchanan (1986) je, podľa komisie Nobelovej ceny, zakladateľ novej vednej disciplíny, na hranici medzi ekonómiou a politickou vedou – teórie verejnej voľby. Jeho základnou ideou bola téza, podľa ktorej všetkých aktérov určitého politického procesu – od premiéra až po posledného úradníka – motivuje silná zisknosť. Ide o paralelnú situáciu ako v prípade množiny vektorov v komplexnom silovom poli. Aj tu sa dajú ekonomicky opísať tieto záujmy a vedecky predpovedať ich dôsledky. Buchananova teória verejnej voľby významne rozšírila aplikáciu tradičnej ekonomickej mikroteórie na skúmanie politického systému, štátnej správy a záujmových organizácií, z hľadiska toho, ako fungujú reálne (nie ako ich skúma normatívna teória – ako by mali fungovať).

Teórii verejnej voľby je blízka koncepcia **G. Beckera** (1992), zaoberajúca sa ekonomickým spôsobom náhľadu na spoločenské problémy. Na rozdiel od marxistickej analýzy nevychádzal z tézy, podľa ktorej sú jednotlivci motivovaní len egoistickými záujmami a ziskom. Podľa neho je správanie určované omnoho bohatším súborom hodnôt a preferencií. Becker svojimi výskumami rozšíril pole pôsobnosti modelov racionálnej voľby na dôležité spoločenské problémy typu: rast obyvateľstva, úloha rodiny v spoločnosti, dôležitosť vzdelania a pracovného výcviku, zločin a trest, diskriminácia.

Na rozdiel od Beckerovej aplikácie modelov racionálnej voľby na spoločenské javy, trojica laureátov **J. Nash**, **J. Harsanyi** a **R. Selten** (1994) prezentuje koncepciu tzv. obmedzenej racionality. Východiskovým bodom ich spoločného ocenenia bola teória hier, rozpracovaná Johnom Nashom.⁵ Nash rozvinul túto teóriu takým spôsobom, aby riešenie neprinieslo výhodu iba jednému z rivalov. Dokázal ďalej, že môžu existovať aj také výsledky, z ktorých budú profitovať všetci.

Selten spresnil možné stratégie, ktoré majú účastníci sporu zohľadniť, a ktoré nie. Teória hry tým získala nevyhnutný predpoklad na praktické využitie. Okrem využitia v ekonomickej oblasti (ako bude napríklad reagovať monopol, keď na scénu vstúpi nový konkurent) sa teória hry uplatnila aj v biológii, sociológii, psychológii či v oblasti kontroly zbrojenia.

⁵ V roku 1994 vyšla v USA publikácia Johna von Neumanna a Oscara Morgensterna *Teória hry a ekonomické správanie*, v ktorej ako prví vypracovali matematický model stratégie osôb s rozdielnymi záujmami.

Klasická teória hier bola založená na predpoklade racionálneho správania účastníkov. Prínos laureátov je v tom, že – vychádzajúc z tézy, podľa ktorej ľudské správanie je často v rozpore s predpokladom úplnej racionality – aplikovali iný ekonomický aspekt výskumu – obmedzené racionálne správanie. Ten vysvetľuje ekonomické procesy výstižnejšie než modely klasických ekonomických smerov.

Interdisciplinárny charakter ekonomického výskumu sa plasticky prejavil udelením ceny dvojici vedcov **V. Smith** a **D. Kahneman** (2002). Dostali ju za aplikáciu psychologických metód a vnesenie prvkov psychológie do ekonomického výskumu. Tradičný model *homo oeconomicus* je založený na koncepte človeka, ktorý je motivovaný napĺňaním svojich ekonomických potrieb (dopyt) a je schopný racionálneho úsudku. Ekonómia tak bývala považovaná za neexperimentálnu vedu. Smith však dokázal transformovať laboratórne experimenty na nástroj empirickej ekonomickej analýzy vyvinutím súboru metód, ktoré stanovili štandard spoľahlivým ekonomickým pokusom. (Navodil situácie, v ktorých respondenti uvažovali a rozhodovali v diametrálnom rozpore so základnými zásadami racionálneho myslenia.) Kahneman vniesol do ekonómie psychologické prvky, najmä do procesov vyhodnotenia situácie a rozhodovania individuálneho ekonomického subjektu v prostredí neistoty.

Cena za rok 2001 bola udelená trom vedcom – **G. Akerlof**, **M. Spence**, **J. Stiglitz** za inšpirujúce práce z oblasti ekonomiky informácií. Ich výskumy boli zamerané na dôsledky neúplných informácií a ich asymetrického rozdelenia v procesoch trhového hospodárstva. Tieto výsledky priniesli ekonómom spôsob, ako merať riziko (napr. ak sú veriteľovi zatajené údaje o dlžníkovej schopnosti splácať úver). Títo autori dokazovali, že už malé odchýlky od racionality vo vzťahoch medzi hospodárskymi subjektmi vyvolávajú makroekonomické poruchy. Stiglitz okrem príspevkov do teórie informačnej ekonómie analyzoval „morálny hazard“ v ekonomike a prezentuje sa radikálnou kritikou politiky otvoreného trhu, ktorú spája s chudobou v rozvojových krajinách, a prináša aj originálne pohľady na globalizáciu.

3. Súvislosti

Identifikovať podstatné fenomény takej zložitej štruktúry, akú predstavuje súčasná svetová ekonomika, hodnotiť reálne vedecké prínosy jednotlivých aktérov a rozhodnúť o ocenení tých najdôležitejších výsledkov, sa rovná sisyfovskej úlohe. Každoročné udeľovanie Nobelovej ceny za ekonómiu sa preto stretá s rôznorodými reakciami a odporúčaniami – kto iný by ju mal obdržať.⁶

⁶ Medzi najfrekvencovanejšie osobnosti, ktoré ju nezískali, patria: Joan Robinsonová, Roy Forbes Harrod, Nicholas Kaldor, Armen Alchian či Paul Krugman.

Jadrom problému a kľúčovou otázkou hodnotenia a ocenenia prínosov v spoločenských vedách, do ktorých ekonómia svojim predmetom a metódami patrí, je mechanické a nekritické preberanie vedeckých kritérií z prírodných vied do sféry spoločenských náuk. Na rozdiel od fyzikálnych vied,⁷ kde je v princípe každý faktor, ktorý určuje pozorované javy, sám pozorovateľný a merateľný, v tých disciplínach, ktoré operujú s javmi stochastickými, sú z hľadiska kvantifikácie nevyhnutne obmedzené, pritom identifikovateľné a vysvetľované inými prostriedkami než v oblastiach prírodných náuk. „V spoločenských vedách sa často nakladá ako s dôležitým s tým, čo sa zhodou okolností ponúka na meranie.“

Typickým príkladom zložitého spoločenského javu je trh, ktorý je formovaný rôznorodým konaním množstva jednotlivcov, a preto všetky okolnosti, ktoré budú určovať výsledok daného procesu, nebude možné úplne postihnúť. *Warren Weaver* v tejto súvislosti hovorí o organizovanej zložitosti,⁸ ktorá znamená, že charakter štruktúr, ktoré ju vykazujú, závisia nielen od vlastností jednotlivých prvkov, z ktorých sa skladajú, a od relatívnej početnosti, s ktorou sa vyskytujú, ale aj od spôsobu, ktorým sú navzájom spojené. Pri vysvetľovaní toho, ako tieto štruktúry fungujú, preto nemôžeme nahradiť informáciu o jednotlivých prvkoch štatistickými dátami, ale musíme o každom prvku požadovať úplnú informáciu, ak máme zo svojej teórie odvodiť špecifické predpovede individuálnych udalostí. Bez takejto špecifickej informácie o jednotlivých prvkoch budeme obmedzení na predpoveď iba niektorých, všeobecných vlastností štruktúr.

Z tejto situácie navrhol Hayek nasledovné východisko: kde prevláda podstatná zložitosť nejakého organizovaného druhu, nemôžeme zistiť znalosti, ktoré by umožnili komplexne postihnúť daný jav. Z tohto dôvodu je korektné zohľadňovať výlučne tie znalosti, ktoré sú adekvátne tomu-ktorému procesu „organizovaného druhu“, s cieľom kultivácie jeho prostredia.

Spod zorného uhla takéhoto Hayekovho kritéria môžeme prínosy doterajších Nobelových cien za ekonómiu hodnotiť všeobecným konštatovaním, že jednotlivé príspevky síce odrážajú základné smery vývoja svetovej ekonomiky v danej etape, no s rôznym kvalitatívnym stupňom zvládnutia. Sú charakterizované jednak hlbokým pochopením komplexnosti ekonomických a sociálnych procesov (Samuelson, Hayek, Mundell), ale aj relatívne nenáročným kvantitatívno-empirickým výskumom danej reality (Fogel, Mc Fadden, Engle).

Dominantnou oblasťou odborných záujmov laureátov je teoretický výskum. No väčšina z nich, vďaka svojim funkciám (poradcovia vlád, experti vrcholových inštitúcií), bola angažovaná aj pri transfere vedeckých poznatkov do praxe hospodárskej politiky.

⁷ Nobelova cena za fyziku sa udeľuje od roku 1901, to znamená od začiatku jej existencie.

⁸ Na rozdiel od neorganizovanej, platnej pre fyzikálne vedy.

Najrigidnejším príkladom takejto transmisie je prípad dvoch nositeľov ceny, Mertona a Scholesa, zainteresovaných na aktivitách amerického investičného fondu LTCM (*Long-term Capital Management*). Manažéri fondu, spolu s dvojicou profesorov, Wall Streetom považovaných za najväčšie intelektuálne authority v investovaní do derivátov, boli schopní vyjednať s bankami mimoriadne priaznivé podmienky pri požičiavaní kapitálu. Spočiatku boli výnosy fondu enormné, takže začal investovať aj do rizikovejších aktív. No prišli dve finančné krízy (ruská a ázijská), v dôsledku ktorých investori hromadne vypredávali rizikové pozície a nakupovali iba bezpečné aktíva. Namiesto konvergencie cien finančných aktív sa začali ceny čoraz viac líšiť. A to bol presný opak toho, čo hovorila Mertonova a Scholesova teória. Fond sa dostal do obrovských problémov s likviditou, takže musela zasiahnuť americká centrálna banka – hrozilo totiž vážne narušenie svetového finančného systému. Až štrnásť bánk sanovalo fond, ktorý následne vyplatil pôžičky a bol likvidovaný.

Tento príklad exemplárne potvrdil Hayekov teorém o princípoch trhu. Ten totiž najcitlivejšie reaguje na nepredvídateľné situácie (politické udalosti či rôzne anomálie). No i tá najdokonalejšia teória vývoja cien finančných aktív platí len za podmienky, že vývoj na trhu sa dá predvídať.

Je evidentné, že ocenené výsledky jednotlivých vedcov nie sú rovnocenné, škála prínosov je odstupňovaná od multidimenzionálnej podstaty ekonomického výskumu (Stigler, Haavelmo, Coase), až po „módnu“ teóriu racionálnych očakávaní.

Príspevky vo svojej komplexnosti odrážajú predovšetkým ekonomicko-sociálne trendy, resp. kopírujú vývin svetového hospodárstva (deduktívno-verbálnymi aj induktívno-matematickými teóriami a empirickým testovaním hypotéz), no v oveľa menšej miere predikujú (variantnými modelmi) očakávaný ekonomicko-sociálny vývin.

Zmena paradigmy je však zrejmä. Posun v postihovaní ekonomického systému charakterizujú práce tzv. nových keynesovcov. Podľa nich je nerovnaký prístup k informáciám, nerovnaká pozícia pri vyjednávaní pre trh príznačná. (Klasická ekonomická poučka o rovnováhe ponuky a dopytu v tomto chápaní predstavuje nevýznamnú hypotézu.) Na trhu by mali víťaziť firmy prinášajúce inováciu, dobre riadené podniky, organizácie priťahujúce viac kvalifikovaných pracovníkov. Skutočnosť je komplikovanejšia. Vyhráva aj ten, kto porušujúce zákony, ničí etiku obchodovania, čím eliminuje konkurenciu. Trh tak negarantuje, že dobré firmy sa na ňom udržia a slabé zaniknú. Novokeynesovci nespochybňujú existenciu slobodného trhu, len upozorňujú, že trh bude efektívny vtedy, keď vláda dokáže korigovať jeho chyby. Otázka je len, akým spôsobom.

A to je jedna z výziev pre ekonomický výskum, aby zásadným spôsobom prispel k riešeniu ekonomických konzekvencií a súvislostí globalizácie.

Nobelova cena za ekonómiu si zabezpečila svoju nezameniteľnú hodnotu. Jej tridsaťpäťročná existencia predstavuje dôkaz, že vedecký pokrok je možný nielen v prírodných vedách, ale aj pri riešení spoločenských problémov.

Literatúra

- [1] BALÁŽ, V.: Sláva a pád finančných mágov z LTCM. Peniaze a investície, 27. 1. 2004, s. 22.
- [2] HAYEK, F. A. von: Troufalé zdání znalosti. In: Oslava ekonomie, s. 187.
- [3] JONÁŠ, J. a kol.: Oslava ekonomie. Přednášky laureátů Nobelovy ceny za ekonomii. Praha: Academia 1994.
- [4] <nobel prize.org>
- [5] WEAVER, W.: Quarter Century in the Natural Sciences. [Annual Report.] New York: The Rockefeller Foundation 1958.
- [6] Ekonomický časopis/Journal of Economics, 1994 – 2003.